

OIKEUS

1 / 2024

Viideskymmeneskolmas vuosikerta.
Julkaisijat: Oikeuspoliittinen yhdistys Demla ry &
Oikeus- ja yhteiskuntatieteellinen yhdistys
Päätoimittajat:
Jenna Päläs ja Tomi Tuominen

Missä on tutkimusetiikka oikeustieteessä ja lainopissa?

Elokuvaohjaaja *Lauri Törhösen* väitöstutkimus herätti runsaasti julkista keskustelua loppuvuodesta 2023. Törhösen väitöstutkimukseen ja ohjausprosessiin liittyvät epäkohdat sekä hyvän tieteellisen käytännön (HTK) loukkausepäilyjen saama huomio nosti jälleen esille kysymyksen, eikö tiede olekaan itsesääntelevää ja -korjaaavaa – siis luotettavaa. Tapaus suuntasi katseet lisäksi tiedekuntien ja tutkimusyksikköjen omien menettelyiden ja käytäntöjen eettisyyteen ja vastuullisuuteen. Törhösen tapaus osoitti jälleen, kuinka perustavanlaatuinen merkitys tutkimuseettisellä osaamisella on kauttaaltaan koko tutkimusprosessissa. Tutkimusetiikan hallinta ja vastuullisuusosaaminen ovatkin tärkeitä tekijöitä tutkimuksen laadun, objektiivisuuden ja vaikuttavuuden varmistamisessa.

Oikeustieteen ja erityisesti lainopin näkökulmasta tutkimusetiikan saralla on ollut hiljaista, eikä aihe tunnu herättävän oikeustietelijöissä intohimoa keskusteluun. Poikkeuksina tästä voidaan mainita muun muassa *Liisa Niemisen* oikeustieteen itseymmärrykseen ja lastensuojeluun liittyvät julkaisut,¹ *Santtu Raitasuon* vero-oikeuden tutkijoiden kaksoispositioita koskeva väitöstutkimus² ja *Markku Helinin* pohdinta hyvän tieteellisen käytännön ilmentymistä lainopissa.³ Eikö tutkimusetiikkaa sitten oteta oikeustieteessä vakavasti? Miksi etiikka ja vastuullisuus eivät saa lainoppineilta huomiota? Ehkäpä syitä voidaan hakea lainopin tutkimustavoista ja aineistosta.

Oikeustieteistä erityisesti lainoppi on korostuneen asiakirjasidonnainen. Voimassa olevan oikeuden sisällön selvittäminen ja systematisointi ovat yksinkertaista paperien ja tiedostojen pyörittämistä, tutkijan vuoropuhelua kirjoitettujen tekstiaineistojen ja -lähteiden kanssa. Täl-

1 Nieminen, Liisa, Oikeustieteellisen tutkimuksen tutkimuseettinen ymmärrys ja sen mahdolliset ongelmakohdat. *Lakimies* 7–8/2022, s. 1383–1409; Nieminen, Liisa, Lastensuojelun tutkimuksen etiikka. *Oikeus* 1/2011, s. 6–24.

2 Raitasuo, Santtu, Oikeustiedettä vai asianajoa? Kriittisiä näkökulmia vero-oikeuden tutkimukseen. Helsingin yliopisto, 2022. Saatavissa: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-7830-5>.

3 Helin, Markku, Oikeustiede ja tutkimusetiikka. *Lakimies* 6/2015, s. 787–810.

löin empiriisen aineiston puuttuminen saattaa ohjata ajattelemaan, ettei lainoppiin liity kummoisia eettisiä vaatimuksia. Saattaahan syy löytyä myös oikeuspositivistisen tutkimustradition sisältäkin. Aarniolaisessa oikeuskäsityksessä tulkintasuositusten hyväksyttävyyden testataan adressaattien auditoriossa argumenttien meriittejä *pro et contra* punniten, jolloin tulkintojen esittäjän sidonnaisuuksia ei välttämättä pidetä merkityksellisinä. Toisaalta oikeustieteilijä voi ottaa liian kirjaimellisesti antiikin Rooman mytologiasta periytyvän käsityksen oikeuden jumalalta Iustitiasta, joka lukee lakia silmät sidottuna. Oikeuden sisällöllis-systeemisen objektiivisuuden ideaali ei kuitenkaan vapauta oikeustieteilijää eettisestä vastuustaan. Eettisyys ja vastuullisuus saattavat juristin mielessä redusoitua lähinnä lainmukaisuudeksi.

Otetaan vertailukohteeksi tieteenala⁴, jossa tutkimusetiikalla voidaan sanoa olevan jopa sisäänrakennettu asema tutkimusprosessissa ja perustutkintokoulutuksessa. Lääketieteessä tutkimusta ohjaavat vahvasti paitsi laintasonen sääntely,⁵ myös vakiintuneet tutkijan ja lääkärin ammattieettiset käytännöt. Tutkimuksen aloittaminen edellyttää tutkimuslupaa sekä puoltavaa lausuntoa alueelliselta lääketieteelliseltä tutkimuseettiseltä toimikunnalta, joka arvioi tutkimuksen eettistä hyväksyttävyyttä. Lain asettamia aineellisia ja menettelyllisiä vaatimuksia on useita liittyen muun muassa tutkimuksen tutkittavalle koituvan hyöty-haittasuhteen arviointiin, tietojen kirjaamiseen ja tutkittavan suostumukseen. Oikeudellis-eettisten vaatimusten huomiointi ja lupien saaminen saattavat kestää parikin vuotta. Etiikan taakka on lääketieteen tutkijalle raskas. Toisaalta sääntelystä muodostuva vaatimuskehikko sujuvoittaa tutkimusvalintojen tekemistä ja toimii sekä laatu- että oikeusturvatakeena myös tutkijalle.

Sääntelystä huolimatta lääkäri-tutkijan ammattieetikalla on suuri merkitys, sillä tutkimusta koskevat oikeusnormit ovat muotoilultaan avoimia ja sisällöltään lääketieteen käytäntöjen ja tiedon täsmentämää. Erityisesti tutkimuksen suunnitteluvaihe vaatii huolellista eettistä arviointia. Tutkittavien löytäminen ja heidän sopivuutensa varmistaminen, epämukavuusriskien arviointi esimerkiksi mitattavien liikuntasuoritusten tai näytteenottojen yhteydessä, tutkittavalle koituvan aikahaitan arviointi sekä tutkimusajankohdan vastuullinen valinta edellyttävät perusteellista pohdintaa. Tutkijan pitää myös ennakoita, miten tutkittavalle kerrotaan, jos hänestä tehdään löydös tutkimuksen aikana. Eettisesti vastuullista on myös tiedon yhteiskunnallinen jalkauttaminen ja tuotetun tiedon väärinkäyttöön puuttuminen. Tiedon pitäisi saavuttaa tutkittavat ja olla tutkittaville saavutettavaa. Tutkimuksen tulee olla vaikuttavaa eli esimerkiksi tieteellisesti merkittävää ja käyttökelpoista, eikä sen tulisi olla päällekkäistä muiden tutkimusten kanssa. Lisäksi tutkijan sidonnaisuuksien tunnistamisesta ja ilmoittamisesta on lääketieteessä pitkät perinteet.

Otetaan toinen vertailupohja ihmistieteistä. Ihmistieteitä, kuten humanistista ja yhteiskuntatieteellistä tutkimusta, koskevia eettisiä periaatteita on määritelty puolestaan erillisessä Tutkimuseettisen neuvottelukunnan (TENK) ohjeessa.⁶ Tutkimuksen eettisiä lähtökohtia ovat

- 4 Lääketieteen tutkimusetiikan informanttina olemme hyödyntäneet TTI, tutkija ja yliopisto-opettaja (Itä-Suomen yliopisto) Julia Kettisen asiantuntijuutta. Kiitämme Julia Kettistä asiantuntevista kommentteista.
- 5 Laki lääketieteellisestä tutkimuksesta (488/1999). Laissa on säädetty lääketieteellistä tutkimusta ohjaavista periaatteista, menettelyistä sekä seikoista, joihin toimikunnan tulee kiinnittää huomiota.
- 6 Ks. TENK 3/2019, Ihmisen kohdistuvan tutkimuksen eettiset periaatteet ja ihmistieteiden eettinen ennakoarviointi Suomessa. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ohje 2019. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan julkaisu 3/2019. Saatavissa https://tenk.fi/sites/default/files/2021-01/Ihmistieteiden_eettisen_ennakoarvioinnin_ohje_2020.pdf.

tutkittavien henkilöiden luottamus tutkijoihin ja tieteeseen, tutkijan riittävä perehtyminen tutkittavien yhteisöisiin ja kulttuurillisiin taustoihin ja tutkittavan tietoperustainen suostumus. Tutkimusaineistojen avaamisella pyritään vähentämään pieniin väestöryhmiin kohdistuvaa tutkimuspainetta.

Mitä oikeustieteilijät voisivat oppia lääke- ja ihmistieteiltä? Ainakin sen, että tutkimuseettiset näkökohdat koskettavat koko tutkimuksen kaarta ja tutkijan tekemiä valintoja. Oikeustieteilijän tulee tähdätä tutkimuksen vaikuttavuuteen ja pohtia omaa kontribuutiotaan. Lainopillisia valintoja ei koskaan tehdä arvotyhjässä, eikä lainopillinen tulkinta ole koskaan objektiivisuudeltaan verrattavissa lääketieteelliseen havainnointiin. Tutkimuseettistä ydinosaamista onkin lainopillisen tutkijan ja tutkijayhteisön kyvykyys arvioida omaa tutkijapositionaan suhteessa tutkittuun ilmiöön, aineistoon, osallistujatahoihin, sidosryhmiin ja omiin sidonnaisuuksiinsa. Tutkijaposition itsereflektiolla tutkija pyrkii tunnistamaan esimerkiksi omia ennakkokäsityksiään tai sidonnaisuuksiaan, jotka saattavat vääristää tutkimusasetelmaa sekä aiheuttaa vionomia aineistossa ja analyysissä. Tutkimuseettisiä ja omasta asemasta nousevia valintoja ovat muun muassa se, mitä tutkii, millaisella tutkimusasetelmalla ja millaisella näkökulmalla. Tutkijalla on keskeinen rooli siinä, kenen ääni kuuluu ja miten tätä ääntä kohdellaan. Ehkäpä tärkein oppi on se, että myös lainoppi kohdistuu ja vaikuttaa yksilöihin, yhteisöihin ja yhteiskuntaan, vaikkei empiirisiä osallistujatahoja tutkimuksessa olisikaan.

Ei myöskään ole aina selvää, mikä on tutkijan ja tiedeyhteisöjen välinen työnjako eettisyydestä ja vastuullisuudesta huolehtimisesta. Törhösen tapauksessa osapuolten näkemykset toistensa vastuista erosivat merkittävästi. Tiedekuntakäsittely painotti tutkijan omaa vastuuta tutkimuksen laadusta ja tieteellisten konventioiden noudattamisesta. Törhönen puolestaan korosti ohjaajien vastuuta. Tutkimuseettiset periaatteet eivät kuitenkaan toteudu yksittäisen tutkijan vastuullisuutta painottamalla. Esimerkiksi TENKin ohjeet velvoittavat myös niihin sitoutuneita organisaatioita, joiden tulee työnantajina ja tutkimusyhteisöinä huolehtia, että tutkijat tuntevat tutkimuseettiset ohjeet ja sitoutuvat noudattamaan niitä.⁷ Myöskään oikeustieteissä ei voida tuudittautua yksittäisen tutkijan kyvykkyteen ja haluun huomioida työssään eettisiä kysymyksiä, vaan tieteellistä ajattelua ja käyttäytymistä ohjaavat toimintatavat rakentuvat tutkimusyksiköissä ja -yhteisöissä. Toisen tutkijan tai tutkimustulosten vähättely, tieteellisen kontribuution paisuttelu, yhteiskunnallisesti tai tieteellisesti vaikutukseton tutkimustehtäily sekä kyvyttömyys arvioida omaa tutkijapositionia suhteessa tutkittavaan aiheeseen ovat epäeettistä käytöstä, johon tutkimusyhteisön ja -organisaation tulee reagoida.

Eettisyydestä huolehtiminen on elinehto tieteen ja tutkimuksen vaikuttavuudelle ja yleiselle uskottavuudelle. Tieteellisten prosessien läpinäkymättömyys, tutkijan kyvyttömyys arvioida omaa tutkijapositioniaan ja akateemisen yhteisön epäkiinnostus omissa käytännöissään tapahtuvista objektiivisuusriskeistä rapaattavat tieteeseen kohdistuvaa yleistä luottamusta. Samalla murennetaan tutkimusperustaisen tiedon arvostusta, sen käyttöä ja lopulta sen kysyntää. Käynnissä oleva valtakunnallinen tutkijakoulutuksen uudistus tarjoaisi hyvän tilaisuuden määrittää myös lainoppia harjoittavan tutkijan tutkimuseettisen osaamisen tavoitteita. Kuvaavaa on, että kumpikin allekirjoittaneista ovat valmistuneet oikeustieteen tohtoreiksi ilman ainuttakaan

7 Ks. esim. TENK 3/2019, s. 5.

pakollista opintojaksoa tutkimusetiikasta tai tieteen vastuullisuudesta. Edellä todettu ei missään nimessä tarkoita, etteikö tutkijalla olisi käsitystä vastuullisesta ja eettisestä oikeustieteellisestä tutkimuksesta. Olisi kuitenkin yksittäisen tutkijan, tiedeyhteisön ja lopulta yhteiskunnan etu, jos tutkimuseettisyyttä ja vastuullisuutta rakentavat ajattelutavat ja muut työkalut olisivat sisäistettynä jo hyvissä ajoin ennen väitöstilaisuutta.

Aura Kostiainen on osallistunut tämän numeron toimitustyöhön toisen päätoimittajan työvapaan sijaisena.

Käsillä oleva numero on viimeinen paperimuodossa ilmestynvä Oikeus-lehti. Lehti ilmestyy jatkossa sähköisenä sekä Edilex- että Journal.fi-palveluissa.

Jenna Päläs

Tomi Tuominen